

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Ve veřejném zájmu

Vliv invalidních osob na rozhodování o bezbariérových úpravách veřejného
prostoru

Eliška Miroslava Tintěrová

Bakalářská práce

2018

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Eliška Miroslava Tintěrová**
Osobní číslo: **H15074**
Studijní program: **B6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Název tématu: **Ve veřejném zájmu: vliv invalidních osob na rozhodování o bezbariérových úpravách veřejného prostoru**
Zadávací katedra: **Katedra sociálních věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Bakalářská práce se bude zabývat otázkou vlivu invalidních osob na podobu veřejného prostoru ve vybrané lokalitě. Získané poznatky budou podloženy vlastním kvalitativním terénním výzkumem prováděným mezi invalidními osobami figurujícími na pozici odborných externích poradců v byrokratickém procesu posuzování bezbariérovosti veřejného prostoru. Hlavní metodou bude zúčastněné i nezúčastněné pozorování, rozhovory a studium konkrétní stavební dokumentace. Práce si klade za cíl zodpovědět otázky: jaká je pozice zkoumané skupiny v rámci byrokratického procesu, jaké jsou cíle skupiny a jakými způsoby své zájmy prosazuje.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Hana Synková, Ph.D.

Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2017**

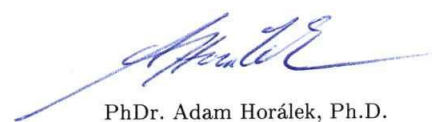
Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2018**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Adam Horálek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2017

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

- Bentley, A. F. 1908. *Process of Government - a Study of social Pressures*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Boyer, D. 2008. Thinking through the Anthropology of Experts, in *Anthropology in Action* 15, 2: 38-46. Berghahn Books and the Association for Anthropology in Action.
- Česko. Zákon č. 183/2006 Sb. ve znění pozdějších předpisů o územním plánování a stavebním řádu ("stavební zákon") a jeho prováděcí vyhlášky.
- Česko. Vyhláška č. 398/2009 Sb. ve znění pozdějších předpisů o obecných technických požadavcích zabezpečujících bezbariérové užívání staveb.
- Ervin, A. M. 2000. *Applied Anthropology. Tools and Perspectives for Contemporary Practice*. Needham Heights: Allyn et Bacon.
- Fiala, P. 1999. Definice zájmových skupin. K některým teoretickým problémům politologického výzkumu organizovaných zájmů, in *Politologický časopis VI.*, 1: 52-60.
- Hansen, H. P. 1997. Patients' bodies and discourses of power, in C. Shore, S. Wright (eds), *Anthropology of Policy Critical perspectives on governance and power*. London and New York: Routledge.
- Kaufmann, J.-C. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Keller, J. 2007. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: Slon.
- Kolářová, K. (ed.) 2012. *Jinakost - postižení - kritika. Společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu: antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Miller, P. a Rose, N. 1992. Political Power beyond the State: Problematics of government, in *British Journal of Sociology* 43, 2: 173-205.
- Murphy, R. F. 2001. *Umlčené tělo*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Novotná, E. 2008. *Sociologie organizace*. Praha: Grada.
- Stöckelová, T. 2008. *Biotechnologizace: legitimita, materialita a možnosti odporu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Strauss, A. et al. 1963. The Hospital and Its Negotiated Order, in E. Freidson (ed.), *The Hospital in Modern Society*. New York: The Free Press of Glencoe, 147-169.
- Veselý, A. 2006. Veřejná politika a policy analysis. *Pražské sociálně vědní studie. Veřejná politika a prognostika* 1, 15: 1-26.

PROHLÁŠENÍ

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a se směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 28. 2. 2018

Eliška Miroslava Tintěrová

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji všem, kdož se podíleli na vzniku této práce – ať už přímo, třeba účastí na terénním výzkumu či cennými radami a doporučeními, nebo nepřímo, neméně cennou podporou.

V první řadě patří mé díky všem informantům, bez jejichž ochoty nechat mne nahlédnout a možná i trochu vstoupit do jejich světa, by terénní výzkum byl realizovatelný jen velice obtížně, pokud vůbec.

V další řadě děkuji celému kolektivu pardubické Katedry sociální a kulturní antropologie, najmě paní doktorce Haně Synkové, nejen za jejich erudici a vlídné vedení na poli poznání, ale také za jejich nezměrnou trpělivost a snášenlivost, s nimiž čelili a dále čelí mé tvrdohlavosti.

V neposlední řadě děkuji své rodině: Vaše stálá láska, bezmezná podpora a slepá důvěra jsou mou životní kotvou i opěrným pilířem, mým přístavem, mým zázemím, které mi dovoluje realizovat mnohé bláznivé nápady.

ANOTACE

Práce vycházející z vlastního kvalitativního terénního výzkumu autorky se zabývá otázkou vlivu invalidních osob, zde skupiny externích poradců, na podobu veřejného prostoru ve vybrané lokalitě pohledem antropologie politik. Popisuje pozici skupiny v rámci byrokratického procesu, seznamuje s cíli, jichž chce dosáhnout, a s prostředky, které k dosažení cílů používá.

KLÍČOVÁ SLOVA

antropologie politik, veřejný zájem, bezbariérovost, občanská společnost, byrokracie, invalidé

TITLE

In the Public Interest: The Influence of the Physically Disadvantaged on Decision-Making Process Regarding the Obstacle-Free Modifications of the Public Space

ANNOTATION

This bachelor's thesis, based on the author's qualitative field research, deals with the influence of the disabled, here a group of external consultants, on the form of public space in a selected locality from the point of view of anthropology of policy. It describes the position of the group within the bureaucratic process, explains the objectives which the group wants to achieve and specifies its means used to achieve the objectives.

KEYWORDS

anthropology of policy, public interest, obstacle-free access, civil society, bureaucracy, disabled

OBSAH

ÚVOD: vymezení tématu a terénu, sebereflexe	14
1 KRITICKÁ BIBLIOGRAFIE k tématu: teoretická vymezení.....	19
1.1 Zákonné předpisy a nařízení	19
1.2 Autoři s osobní zkušeností se zdravotním hendikepem a teoretici zdravotního hendikepu jako sociálního činitele	20
1.3 Ostatní antropologická, sociologická a politologická literatura	24
1.3.1 Organizace a sdružování se	24
1.3.2 Občanská společnost, zapojení občanů do politiky, legitimita práva.....	26
2 METODOLOGIE – terén a metoda, metoda a terén.....	32
2.1 Výzkumné otázky	33
2.2 Informanti a etika výzkumu	33
2.2.1 Informované souhlasy	35
2.2.2 Obecná etická rizika	35
2.2.3 Seznam klíčových informantů.....	36
2.2.4 Práce s informanty – metodika.....	36
3 KÝŽENÉ POSTAVENÍ V BYROKRATICKÉM PROCESU.....	38
3.1 Expertem ve veřejném zájmu.....	39
3.2 Historie zahájení činnosti – legalizace v očích státní moci	40
3.3 Legitimizace v očích odborné veřejnosti	44
3.3.1 Pozorování – dvě konzultace.....	44

3.3.2 Kolize a krize.....	47
4 ZÁZEMÍ SLUŽBY	49
4.1 Hmotné, personální a finanční zajištění činnosti	49
4.2 Šíře činností – rozsah poskytovaných služeb.....	51
4.3 Sebe prezentace vůči veřejnosti – proklamace cílů	53
ZÁVĚREM	55
BIBLIOGRAFIE.....	58

ÚVOD: vymezení tématu a terénu, sebereflexe

Téma bezbariérových stavebních úprav a vlivu invalidních osob na tyto úpravy ke mně přicházelo postupně a nenápadně, mnoha drobnými krůčky. Dnes již nedokážu odhalit, kdy jsem si začala více všímat tohoto aspektu hmotného světa, jenž nás obklopuje. Možná mne k prvním pozorováním přivedly návštěvy u babičky z matčiny strany, v domě, který byl upraven pro potřeby svých obyvatel, jejichž tělesná výška se po nejednu generaci pohybovala i v dospělosti okolo 135 cm. Jako dítě jsem její dům milovala – všechny dveřní kliky, vypínače, nábytek... vše bylo tak příjemně blízko, na dosah, připraveno k okamžitému použití. Byla jsem však v té době i svědkem rozpačitosti a nepohodlí, jimiž bývala doprovázena zřídka přítomnost mého otce, který na návštěvu do onoho domu jezdil vyloženě nerad. Nebylo se mu co divit, se svými téměř 190 cm se zřejmě cítil, jako kdyby vešel do domečku pro panenky. Kdykoliv chtěl projít dveřmi, musel se shýbnout – nikoliv snad kvůli výši průchodů, ta odpovídala důstojnosti klasicistního období, z něhož dům pocházel, ale kvůli klikám, jež se pro něj po pár stisknutích ukázaly být umístěny bolestně nízko.

Již tehdy, aniž bych si to plně uvědomovala, jsem viděla, jak se i drobné, zdánlivě nepodstatné stavební detaily mohou stát bariérou, která – ač relativně snadno odstranitelná – je-li ponechána bez povšimnutí, může přerůst až do podoby narušující mezilidské vztahy. Protože ten, pro něž je prostý pohyb v prostoru spojen s překážkami, se začne časem nutně takovému prostoru vyhýbat, čímž logicky přestane být účasten veškeré mezilidské komunikace v onom prostoru probíhající, toho tisíce každodenních setkání, úsměvů, pozdravů, prohozených a zaslechnutých slov. Dostane se do izolace. I proto se touto prací, ačkoliv je primárně zaměřena na popis byrokratických procesů a jejich zázemí, nutně prolíná téma každodennosti osob s pohybovým omezením. Necháme se jimi vést, budeme pozorovat, nač sami kladou důraz, co je pro ně podstatné.

V dospělosti následovaly další zkušenosti, pro můj náhled na fyzickou podobu veřejného prostoru neméně důležité: doprovázení již zmiňované babičky na nákupy do samoobsluhy, v níž neměla šanci dosáhnout na značnou část nabízeného sortimentu, mnohaletá péče o ni v jejím pozdním stáří, kdy se vzhledem ke zhoršující se motorice začínal stávat dobrodružným i samotný pohyb po ulici. Později manipulace s dětským kočárkem, kvůli němuž se mnohé naučené trasy přesunu a dopravní prostředky staly zčistajasna nedostupnými; i snaha uchránit malé dítě pokoušející se o první jízdy na tříkolce či kole s balančními kolečky před pádem způsobeným nerovnostmi chodníku.

Osobní zkušenosti mne také vedly k zájmu o projektové dokumentace – vyrůstala jsem mezi mapami a plány; část rodinných příslušníků se věnovala a věnuje zeměměřičství; turistice pak všichni. Od malička jsem byla obklopena papírovými zpodobněními povrchu zemského a nákresy staveb, později jsem se i profesně věnovala jejich tvorbě. Stále mne nenechává chladnou minimalistická čistota, strohá účelnost i grafická úhlednost stavebních výkresů.

V neposlední řadě jsem nucena také zmínit svou fascinaci v našich poměrech zřídka vídanou pozicí, již zkoumaná skupina zaujímá v byrokratickém schvalovacím procesu (popis této pozice bude tvořit podstatný díl praktické části mé práce). Nemohu se ubránit pocitu, že zde byl svým způsobem nalezen příslomečný, Archimedesem hledaný pevný bod ve vesmíru – o nějž se lze opřít a obrazně pohnout světem.

Onou zkoumanou skupinou, jejíž činnost budeme podrobněji sledovat, jsou pracovníci **konzultační kanceláře bezbariérovosti** pracující pod hlavičkou Spolku, neziskové organizace založené a provozované osobami se zdravotním hendikepem mimo jiné s cílem pomoci zdravotně postiženým, aby mohli žít s co největší možnou mírou **samostatnosti**. V dalších kapitolách budeme hledat odpovědi na otázky, **jakou pozici** zaujímají konzultanti bezbariérovosti v byrokratickém schvalovacím procesu zajišťovaném orgány státního

stavebního dohledu; jaké jsou vůbec **cíle**, jichž chtějí konzultanti dosáhnout, a **jaké prostředky** využívají k dosažení těchto cílů.

Činnost konzultantů je dle mého názoru působivou ukázkou občanského aktivismu – aktivního zapojení občanů do implementace státní politiky. Na pohled téměř neoliberalní ideál: cílová skupina se podílí na praktickém provedení legislativního opatření – zde invalidní osoby (navíc se stavebním vzděláním, což je činí dvojnásobnými expertními znalci) se podílejí na bezbariérových úpravách veřejného prostoru (ulic, obchodů, škol apod.); i když nic není tak jednoduché, jak by se při prvním pohledu mohlo zdát.

Kráčíme městem a bereme jeho podobu jako svého druhu samozřejmost. Chodníky, vozovky, zdi domů, okna, vstupy; dlažbu, obrubníky, asfalt, zeleň, lampy, přechody pro chodce... Používáme veřejný prostor s neochvějnou jistotou těch, kteří do něj patří a pro něž byl vytvořen. Jeho podoba je přitom výsledkem dlouhého procesu, během něž se střetávají zájmy a názory mnohých; každá ulice je tak svým způsobem **kolbiště**. Vše, i ten kámen v obrubníku, bylo na své místo usazeno lidskýma rukama, a nikoliv náhodně. Rozmístění, tvar i zbarvení všech prvků vyjadřují ve své hmotné podobě kompromisní výsledek nesčetného množství politického vyjednávání na nejedné úrovni.

V tomto textu pomineme jak otázku takzvané vysoké politiky (tvorbu zákonů a zákonných nařízení), tak protilehlý pól hmotné fáze stavebnictví (výběr dodavatelů staveb a činnosti těchto v terénu). Soustředíme pozornost na jediný, leč dosti zajímavý úsek procesu schvalování stavební dokumentace – implementaci § 2, odstavce 2, písmene „e“ zákona č. 183/2006 Sb. ve znění následujících předpisů, nejpozději zákona č. 183/2017 Sb. (účinnost od 1. července 2017). Na implementaci vynuucovanou přímo osobami patřícími mezi ty, k jejichž dobru bylo *ve veřejném zájmu* zákonné opatření vytvořeno.

Volnost pohybu jedince je *veřejným zájmem*, vždyť se jedná o jednu ze základních svobod: pokud chce naše společnost někoho potrestat, upírá mu právě svobodu pohybu – ve

formě nuceného pobytu v nápravném zařízení či ve vlastním pokoji (v případě dětí trestaných rodiči). Osoby s omezenou schopností pohybu či orientace mohou těžko žít plnohodnotným životem, pokud narážejí na stavební bariéry – bezbariérovost je pro ně jednou ze základních podmínek kvality života. Je nutno si uvědomit, že mezi tyto osoby se počítají nejen invalidé (tedy jedinci tzv. zdravotně postižení), ale též například starší osoby, těhotné ženy a děti, najmě do tří let věku. Co možná nejmenší bariérovost veřejného prostoru je v zájmu nás všech.

Stát si tuto skutečnost uvědomuje a myslí na ni ve své legislativě. Leč zákonné předpisy jsou jedna věc a jejich převedení do hmatatelné podoby věc druhá. Zde přichází na scénu zkoumaná skupina: invalidní osoby se stavebním vzděláním, které vzaly dozor nad praktickou implementací do svých rukou. S trochou nadsázky by je bylo možno prohlásit za disidenty dnešních dní: podobně jako chartisté se snaží donutit stát, aby naplňoval své vlastní zákony. S chartisty je pojí i nenásilnost jejich počínání – ne však jeho praktická podoba (srovnej: Prohlášení Charty 77). Nespokojují se s pozicí pasivního objektu (o jehož blaho je státem otcovsky pečováno), stávají se aktivním subjektem výkonu politiky, již tím pasují do skutečné věci veřejné.

Struktura této práce kopíruje práci výzkumníka a následně i činnost zkoumané skupiny. V kapitole první se ponoříme do teoretických vymezení, nahlížet budeme jak na zákonné předpisy a opatření, tak na literaturu autorů tu s osobní zkušeností se zdravotním hendikepem, tam teoretiků společnosti.

Druhá kapitola je věnovaná metodologii terénního výzkumu a práce s informanty.

Třetí kapitola popisuje současné postavení skupiny v rámci legislativního procesu, historii zahájení činností a způsoby, jimiž obhájí legitimitu i legalitu své existence.

Čtvrtá kapitola je věnována zázemí služby a činností z tohoto zázemí vyvěrajícím.

Závěrem shrnujeme získané poznatky s ohledem na otázky, s nimiž jsme do výzkumu vstupovali.

1 KRITICKÁ BIBLIOGRAFIE k tématu: teoretická vymezení

Teoretické zázemí a příslušné literární zdroje, z nichž práce vychází, lze rozdělit do několika oblastí – oblast zákonných předpisů a nařízení; oblast literatury sepsané autory, kteří mají osobní zkušenosti se zdravotním hendikepem; v neposlední řadě oborová literatura antropologická, sociologická a politologická.

1.1 Zákonné předpisy a nařízení

V oblasti zákonných předpisů a nařízení je pro nás klíčovým zákon číslo 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon) a jedna z jeho prováděcích vyhlášek – takzvaná bezbariérová vyhláška č. 369/2001 Sb. Ministerstva pro místní rozvoj o obecných technických požadavcích zabezpečujících užívání staveb osobami s omezenou schopností pohybu a orientace.

Pojmosloví těchto legislativních předpisů je žitým slovníkem stavebních expertů, mezi něž konzultanti patří, i jednání, která spolu vedou. Legislativa též vymezuje mantinely, v rámci nichž se jednání pohybují. Zákon stanoví základní terminologii, jakož i základní principy, jež je nutno při stavebních a souvisejících činnostech dodržovat. Například v § 2, odstavec 2, písmeno „e“ stanovuje, že „obecnými požadavky na výstavbu [se rozumí] [...] obecné technické požadavky zabezpečující užívání staveb osobami pokročilého věku, těhotnými ženami, osobami doprovázejícími dítě v kočárku, dítě do tří let, popřípadě osobami s mentálním postižením nebo osobami s omezenou schopností pohybu nebo orientace stanovené prováděcím právním předpisem (dále jen "bezbariérové užívání stavby)"“, také stanovuje osoby, jež smějí vstupovat do územního či stavebního řízení, a další podmínky.

Od znění předpisů se odvíjí velká část legalizace činnosti i sebe-legitimizace zkoumané skupiny – a co je důležité pro ni, je nutně důležité i pro nás.

1.2 Autoři s osobní zkušeností se zdravotním hendikepem a teoretici zdravotního hendikepu jako sociálního činitele

Další oblast, již nemůžeme zanedbat, vychází z faktu, že našimi sledovanými aktéry i cílovými subjekty státní politiky bezbariérovosti jsou osoby se zdravotním hendikepem, jejichž každodennost se přeci jen liší od osobních zkušeností lidí bez hendikepu. Stojíme tudíž před nezbytností alespoň mírně pootevřít okno i do tohoto světa a jeho specifík. Náhled osob se sníženou schopností pohybu na problematiku bezbariérovosti je navíc důležitým faktorem legitimacy této politiky na všech jejích úrovních, zejména na úrovni implementační; postoj cílové skupiny v důsledku rozhoduje o úspěšnosti či neúspěšnosti politiky samé. Od zkušeností cílové skupiny pak odvozuje legitimitu nejen politika bezbariérovosti, ale vztahují se k ní i ti, kdož se do politiky o vlastní snaze zapojili – námi zkoumaní konzultanti.

Při pozorování každodennosti postižených lidí, v mém případě hlavně vozíčkářů, neustále narážím na prostý fakt, že představy „normálnosti“ a „zbytnosti“ věcí či prostoru nastavené majoritní společností v jejich případě žalostně selhávají. Skartovačka je možná luxusem v běžné kanceláři, která neprodukuje nadměrné množství odpadních listin obsahujících citlivé údaje, ale je nezbytnou součástí pracoviště člověka, který vinou ochrnutí většiny svalstva horních končetin (což mu nebrání používat klávesnici počítače) není schopen uchopit oběma rukama list papíru a přetřhnout jej v půli. Obdobně nájemní bydlení – skutečnost, že vozíčkáři ubytovaní v městských bytech platí vedle běžného nájmu i stabilní penalizaci za tzv. nadměrné metry, byla pro mne nepříjemným překvapením. Směrnice, kolik metrů čtverečních je odpovídající pro kolik osob užívajících domácnost, jednoduše nereflektuje manévrovací možnosti invalidního vozíku (zde se vracíme obloukem k důležitosti předpisů o bezbariérovém užívání staveb), což dopadá zejména na domácnosti, v níž více než jeden člen využívá této kompenzační pomůcky. Podobné nepochopení základních potřeb zdravotně postiženého člověka se časem nutně odrazí v jeho psychice,

najmě v jeho postoji k nepříliš vnímavé majoritní společnosti. Nepříjemně vysoký počet překážek, s nimiž se postižení v životě setkávají, je právě důsledkem tohoto nepochopení – nepochopení, jež vyvěrá i z malé zkušenosti ze vzájemného styku.

Velmi pěkně se v této souvislosti vyjádřil americký spisovatel a aktivista Eli Clare (1999), žijící s následky mozkové obrny, včetně tělesného třasu a kulhání. Ten přirovnává život postižených k neustálému pokusu o zdolání hory. Dodává, že než obdivovat jedince schopné vzdorovat svému postižení, bylo by spravedlivější upozorňovat na těžkosti provázející život hendikepovaných, reprezentované hlavně útlakem, diskriminací společnosti. Píše o únavě ze soucitu, ze stálé pozornosti, jíž se mu dostává, když dělá něco, co se od něho neočekává – například když se z radosti z běhu zúčastní běžeckého závodu, zcela cizí lidé cítí potřebu zajít za ním a obdivovat ho či nad ním slzet.

Clare (1999) taktéž velmi dobře definuje, že postižení není nemoc a neustálé stavění postižených do role pacientů (do závislosti na systému i druhých, do věčného dětství) je nedůstojné a společensky kontraproduktivní. „*[L]éčbu potřebuje diskriminace postižených, ne naše těla. [...] Chceme být součástí světa, ne těmi, které izolují a kterých se straní.*“ (Clare 1999: 226).

Dalším zdrojem pro naše hlubší pochopení života jedinců, kteří jsou cílovými subjekty státní politiky bezbariérovosti, jsou knižně vydané blogové zápisky Václava Uhra (2017), pouhrazového kvadruplegika. Autor glosuje povětšinou humorným způsobem každodenní existenci svého ochrnutého já v našem světě vezdejším, a protože často a rád cestuje, hodnotí a srovnává úroveň bezbariérovosti veřejné dopravy i veřejného prostoru v různých zemích Evropy. Svým životem dokazuje, že samostatný pohyb po veřejném prostoru může a má být aspektem každodenního života člověka, bez ohledu na stav jeho tělesné schránky.

Ještě lépe situaci jedince pohybově omezovaného jak vlastním tělem, tak prostřednictvím neadekvátního uspořádání veřejného prostoru společností samou vystihl

antropolog R. F. Murphy ve svém díle *The Body Silent*, česky *Umlčené tělo* (2001 [1987]). Tato čteně citovaná kniha na pomezí beletrie a vědeckého spisu popisuje autorovo postupné ochrnutí a důsledky této změny na život nejen sociální. Na několika místech knihy Murphy zmiňuje širší souvislosti bezbariérových úprav měst a veřejné dopravy ve Spojených státech hlavně vzhledem k rostoucímu počtu válečných veteránů užívajících invalidní vozíky. Celou kapitolu nazvanou *Boj o autonomii* pak věnuje popisu života zdravotně postiženého člověka, významu co možná největší míry samostatnosti a sebeobsluhy pro celkovou kvalitu lidského žití – neboť, jak také uvádí, nač je člověku sebevětší podpora vzdělávání, zaměstnání a kulturního vyžití, když se na příslušná místa fyzicky nedostane. „*Venkovní svět je plný pastí. Nejlepší prostor pro vozík je v předměstských čtvrtích, protože ulice tam obvykle mají chodníky a i tam, kde nejsou v obrubnicích přerušeny se sjezdem, je alespoň možné přejít ulici z příjezdových cest k jednotlivým domům.*“ (Murphy 2001: 117).

Jiným aspektům žité skutečnosti osob, které jsou z různých fyzických či mentálních příčin „jiní“, než jakými jim velí být obecná představa „normálnosti“, se věnuje notoricky známá kniha *Stigma: poznámky k problému zvládnutí narušené identity* autora E. Goffmana (2003 [1963]). Zde jsou inspirativní autorovy postřehy o tom, kterak se lidé s určitým postižením stávají pro své okolí představiteli skupiny stejně postižených, s morální povinností za ostatní „stejně“ vystupovat, pomáhat zkvalitňovat jejich život a „ty normální“ vzdělávat. Z toho může v důsledku vyplynout až **profesionalizace** člověka s cejchem (stigmatem), který „*ze svého stigmatu učiní profesi*“ (Goffman 2003: 37-38), stává se postiženým na plný úvazek. Právě konzultanty bezbariérovosti lze považovat za ukázkové případy profesionalizace člověka, který ze své slabosti udělal přednost zúročením specifických znalostí nabytých osobní zkušeností se zdravotním hendikepem, a v této práci budeme kolem tohoto tématu kroužit několikrát; přičemž zabývat se jím budeme podrobně v kapitole 3, oddíle 3.2.

Dalším důležitým aspektem osob s pohybovým omezením je skutečnost, o níž se Goffman zmiňuje jako o tzv. Popelčině syndromu – životě na řetězu (Goffman 2003: 107), kdy se jedinec nemůže ze zdravotních důvodů vzdálit od svého bydliště po delší než striktně stanovenou dobu, což značně omezuje jeho akční rádius, a tím i kvalitu života.

V obecné rovině však mám s Goffmanovým pojetím jisté potíže, dle mého názoru nahlíží na hendikepované příliš zvnějšku a příliš zjednodušeně: kupříkladu tančícího vozíčkáře považuje primárně za osobu popírající svůj hendikep místo osoby, která má ráda pohyb, rytmus a hudbu, jako by bylo postiženým zakázáno prožívat radosti života (i když i tuto možnost posléze zmiňuje, ale pouze okrajově). Postižení je přitom pouze jedním z rysů osobnosti – jistě důležitým, ale nikoliv stoprocentně determinujícím ve všech sférách lidského prožívání; Goffman však v tomto svém díle redukuje život jedince tak, aby odpovídal pravidlu výběru výzkumného vzorku – je-li jedinec vybrán pro svůj hendikep, dostává se tento hendikep do středu zorného pole výzkumníka bez ohledu na to, k jak velkému zúžení a zjednodušení jedincova života tím dojde. Osobně považuji zdravotní hendikep za jednu z důležitých objektivních, nepominutelných vlastností člověka – vlastnost, která dokáže kupříkladu ubrat dotyčnému značnou část z denní časové dotace (péče o nespolupracující tělo může zabrat i několik hodin, a to každý den bez výjimky) a která jej omezuje i v jiných směrech, není však zcela rozhodující pro to, kým člověk je.¹

Další nekomfort, jenž pociťuji v souvislosti s citovaným dílem, je spíše otázkou překladu díla do češtiny, kdy autorem používané slovo *stigma* odpovídá (co se týče mého jazykového citu) spíše českému výrazu *cejch*. Pojem stigma mám od dětství primárně spojen s náboženským významem – odkazem na Ježíšovy rány, jejichž samovolný vznik u věřícího je *kladným* znakem svědčícím o hloubce jeho víry. Záporným znakem pak je *cejch*

¹ Stephen Hawking je primárně vnímán coby brilantní fyzik, nikoliv coby kvadruplegik, obdobně prezident USA Franklin Roosevelt a další.

(vypalovaný zločincům) či *Kainovo znamení* (jímž je jedinec poznamenán vyššími mocnostmi).

1.3 Ostatní antropologická, sociologická a politologická literatura

Jelikož se v této práci věnujeme oblasti implementace politiky, musíme se také zaměřit na práce z oblasti antropologie politiky, či politologie a sociologie obecně, ať už se týkají oborové terminologie, obecné teorie oboru, či praktických výzkumů.

Těžko bychom mohli pominout práce A. Veselého (2006, 2013). V článku *Veřejná politika a policy analysis* z roku 2006 přehledně shrnuje pojmové zázemí veřejných politik a studií, jež se tomuto oboru lidské činnosti věnují - veřejných politických výzkumů a řízení (správy) věcí veřejných; srovnává prakticky zaměřené „policy analysis“ a další přístupy; co je jejich cílem, kdo je klientem, jak vypadají běžné výstupy atd. „*Většina autorů se dnes přiklání k názoru, že politiku je třeba chápat jak jako záměr něco konat, tak proces realizace tohoto záměru.*“ (Veselý 2006: 21, zvýraznění převzato).

Na tyto své myšlenky navazuje ve studii zveřejněné v roce 2013, v níž již přímo uvádí, „*že politiku nelze chápat jako lineární proces*“, neboť i osoby zapojené prvoplánově pouze do implementace politiky mají v politickém procesu svoji nezastupitelnou roli, přičemž svou činností výslednou podobu celého politického procesu výrazně ovlivňují (Veselý 2013: 285)².

1.3.1 Organizace a sdružování se

Jelikož však tato práce nemá ambice stát se politologickou studií, zaměříme se raději na toho, o něž jde v antropologii především – na člověka. V první řadě člověka coby aktéra vyvíjejícího cílenou činnost, ale i na jeho pozici, vztahy, strategie.

² Srovnej s Keller 2007.

Jak zdůrazňuje již politolog a filozof A. F. Bentley ve svém stále svěžím díle *The Process of Government; a Study of Social Pressures* (1908) zaměřeném na politické chování člověka, studium činností člověka je studiem skupin, protože vše, co člověk dělá, veškerá aktivita, již vykonává, je skupinová, přičemž neexistuje skupina bez společného zájmu (Bentley 1908: 208-209, 211). Také upozorňuje, že v sociálních vědách jeho doby se zájmy většinou omezují na zájmy ekonomické – ač pro takovéto omezení není žádné ospravedlnění (Bentley 1908: 212).

Abstraktní skutečnosti, jakými jsou lidské pocity, vlohy, nadání, myšlenky a ideály, vnímá Bentley coby proces, nikoliv jako statické „věci“ (doslova „*things*“; Bentley 1908: 165). I politika je dle autora neustávající akcí, pohybem, činností: stále nastávají kolize, konflikty – veškeré veřejně proklamované plány nejsou ničím jiným než společným symbolem či záštitou pro činnost lidských skupin, která je jediná skutečná (Bentley 1908: 191). Tyto autorovy názory, ač formulované na počátku minulého století, nezestárlý a odpovídají dnešnímu vědeckému diskurzu.

Po Bentleym se studiu aktivit aktérů a sdružování těchto do skupin dle společných zájmů věnovali mnozí další autoři, kupříkladu E. Novotná v dílku *Sociologie organizace* (2008) zdůrazňuje roli aktéra jakožto činitele, jediné jehož idejemi i konkrétním jednáním v čase a prostoru vznikají a existují organizace coby sociální konstrukty (formální sociální útvary).

Hlouběji zachází J. Keller v obdobně nazvané knize *Sociologie organizace a byrokracie* (2007), kde popisuje byrokracii coby nezbytný nástroj koordinace aktivit velkého množství jednotlivců ve jméně společných cílů. Formální povaha byrokratických procesů sice na jednu stranu blokuje tvůrčí potenciál zaměstnanců, ale současně nutí tytéž pracovat na společných cílech a limituje destruktivní energii vyplývající z egoismu každého z nás (Keller 2007: 11). Moderní stát stojí na fungujícím byrokratickém aparátu – kde obdobně jako

koncoví úředníci nemají téměř žádnou moc bez existence aparátu a oficiálních držitelů moci, tak ani tito držitelé by nemohli být těmi, jimiž jsou, bez téhož aparátu a zapojení koncových úředníků (Keller 2007: 128). Této skutečnosti si jsou námi sledovaní konzultanti bezbariérovosti velmi dobře vědomi, spoluprací s koncovými úředníky cílevědomě ovlivňují ve své lokalitě implementační proces a tedy státní politiku jako takovou.

Keller dále upozorňuje, s nástupem moderních technologií i do administrativy, kdy je například možno rychle komunikovat (i písemně) na velké vzdálenosti, dochází k větší fluktuaci zaměstnanců a nutnosti založit vzájemnou spolupráci spíš na důvěře než na neosobním hierarchickém řádu (Keller 2007: 165). Formální hierarchie je tedy nahrazována neformálním sesítováním založeným na důvěře, a to jak u jednotlivců, tak i organizací samotných (Keller 2007: 167). Budování dobrých vztahů s místně příslušnými koncovými úředníky věnují konzultanti velkou péči – pozorovala jsem situaci, kdy na stavebním úřadě nastoupil nový člověk: okamžitě byla ve Spolku svolána porada, při níž se domluvila strategie jednání s oním novým úředníkem, tj. kdo jej bude kdy kontaktovat (primárně sám statutár), jak a kým mu bude představena činnost Spolku jako celku a oddělení konzultací zvláště atd.

1.3.2 Občanská společnost, zapojení občanů do politiky, legitimita práva

Politického procesu nemusejí být účastny zdaleka jen osoby, jež můžeme označit za svého druhu pověřené (volené, jmenované, profesně příslušné). Neméně důležité je i zapojení veřejnosti – aktivní účasti občanů v politickém procesu se věnoval již M. T. Cicero ve svém klasickém díle *O věcech veřejných* (2009 [54-51 př. Kr.]). V úvodu autor precizně formuluje své přesvědčení, že občané (mají-li tu možnost) nemají nechávat správu věcí veřejných pouze na úřednících, ale že se naopak mají věnovat správě státu a politice, aktivně ji sledovat. Už jen proto, aby mohli do jejího chodu fundovaně zasáhnout, když by vyvstala tato potřeba: „*Komu*

však je možno schválit onu výjimku, když oni tvrdí, že moudrý člověk se nebude účastnit na věcech veřejných, leda by ho k tomu donutila nutnost doby? Nejvíce mne na řeči vzdělanců udivuje to, že [...] veřejně říkají a ještě se tím chlubí, že se nikdy nic nenaučili o správě státu [...], že znalost těchto věcí [...] postupují [...] těm, kteří jsou v tomto oboru vycvičení. Jak se to snáší s tím, že slibují svou pomoc věcem veřejným, pakliže by byli přinuceni nutností?“ (Cicero 2009: 27). Tyto autorovy myšlenky mají mnoho co říci i dnes, nutí nás k zamyšlení a případnému přehodnocení svých postojů: i dnes nepříjemně často slyšíme prohlášení obdobná názorům Ciceronem kritizovaných vzdělanců. Dalším problémem je to, že mnoho politik (včetně politiky bezbariérovosti) je vytvářeno a implementováno politickými profesionály, a nikoliv uživateli/cílovými subjekty. Sebelepší analýza potřeb či zvyklostí subjektů nikdy nemůže nahradit přímou participaci – při skutečném zapojení do některé z fází politického procesu vnesou ti, na něž je politika cílena, do plánu či realizace své nenahraditelné, jedinečné zkušenosti, což žádný „v oboru vycvičený“ externista není s to nahradit. U konzultantů bezbariérovosti je tento praktický vhled do problematiky silnou devizou.

Českému kontextu občanské společnosti, jeho historii, současnému pojetí i předpokladům vývoje do budoucna se věnuje kupříkladu politolog Müller v knize nazvané přímo *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska* (2002).

V Müllerově díle je pro nás v první řadě zajímavé samotné definování pojmu veřejnost a jeho funkce v politice. „*Termín veřejný označuje v dnešním slova smyslu to, co je ve společném zájmu...*“ (Müller 2002: 48) S odklonem od středověkého uspořádání společnosti založeného na náboženských principech, vedeného vírou v Boží řád, nastupuje nová doba (zhruba od konce 18. století), v níž na místo Boha coby nejvyšší autority nastupuje lid a jeho veřejné mínění. Toto veřejné mínění je chápáno jako skutečná apolitická autorita stojící mimo oficiální moc legislativní i exekutivní (Müller 2002: 49-51). Lze zde konstatovat, že tento

pohled na veřejnost a obecně veškeré věci veřejné vysvětluje, proč sousloví „ve veřejném zájmu“, konzultanty hojně využívané, je tak mocnou magickou formulí³.

Müller se v citované knize (2002) však hlavně věnuje zapojení veřejnosti do politiky, respektive nedostatek participace ze strany veřejnosti u nás, neexistence skutečné občanské společnosti vyvěrající z dlouhodobé nedůvěry občanů ve stát a jeho instituce, která má své kořeny již v době habsburské monarchie. O období vlády KSČ autor píše: „*Stát se postupně stává nepřítelem společnosti a to až do podoby, kdy nejenže protiprávní jednání je chápáno jako morální, ale právní jednání jako nemorální.*“ (Müller 2002: 214)

„*Někdy bývá kladena otázka, zda občanská společnost je protivníkem či spoluhráčem státu. [...] Vztah mezi státem a občanskou společností je podobný jako vztah **legality a legitimacy**. Tak jako není legalita bez legitimacy účinná, tak ani moderní stát nemůže bez funkční občanské společnosti dlouhodobě udržet svoji legitimitu... Moc nemůže zplodit právo a důvěru.*“ (Müller 2002: 219, zvýraznění převzato).

Autor také vyjadřuje domněnku, že bez spolupráce se Západem a bez přebírání jeho zkušeností se nám nikdy nepodaří založit a rozvinout občanskou společnost, přičemž ale v poznámce k této myšlence uvádí, že k tomu již dochází a že „...*neziskové organizace jsou již dnes ‘v Evropě’ možná více než samotná Česká republika...*“ (Müller 2002: 218 a 242, jednoduché uvozovky převzaty).

Zapojení občanů do politiky a postupu, jímž se z pasivních cílových „objektů“ stávají aktivními subjekty (či naopak), se také dlouhodobě věnují Miller a Rose. Z jejich díla budeme vycházet ze stati *Political Power beyond the State: Problematics of Government* (1992) vyšlé v *British Journal of Sociology*. Autoři v tomto článku krátce popisují problematiku liberálního (dá se říci decentralizovaného) způsobu vládnutí, včetně jeho historických kořenů. Vycházejíce z Foucaultovy koncepce governmentality, poukazují, že tento způsob vlády je

³ Dalšími *zaklínadly* dnešní doby jsou například „pro studijní účely“, „pouze pro osobní použití“, „v zájmu bezpečnosti“ či obzvláště rozšířené „software to neumožňuje“ apod.

závislý na metodice umožňující „ovládání na dálku“ (doslova: *'governing at a distance'*), na umístění lokálních úřadoven a také na výběru úředníků schopných fungovat na principu řízené autonomie. Upozorňují, že stát není jen proces vládnutí, či spíše naopak, že vláda (ve smyslu řízení, vládnutí) není totožná se státem a jeho institucemi. I oni zdůrazňují, že účast občanů na vládě je nejen nutná, ale i žádoucí – zajistí politice legitimitu, umožní samotnou její existenci, čímž se zapojení občanů do procesu vlády stane prosazované politice a obecně celé společnosti „spojencem, nikoliv hrozbou“ (Miller-Rose 1992: 189).

K obdobnému došla i T. Stöckelová v *Biotechnologizace: legitimita, materialita a možnosti odporu* (2008), kdy sledovala obraz geneticky modifikovaných organismů v obecném povědomí a snahy o participaci veřejnosti při rozhodování o zavádění GMO do praktického použití. Upozorňuje, že existence modifikovaných organismů není jen otázkou technických (biologických) možností, ale také otázkou legitimizace (a související legalizace) jejich bytí. V oné druhé úrovni, jak už to tak v sociálních oblastech bývá, připouští, že je důležitější, co funguje, než co je doložitelně pravdivé (Stöckelová 2008: 112).

Nemožnost naprostého vyloučení veřejnosti celkově, jakožto i každého jedince zvlášť z politických procesů důkladně dokumentuje J. C. Scott v díle *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts* (1990). Kniha zaujme českého čtenáře hned na úvodní citaci myšlenky Václava Havla, jakož i dalšími průběžnými citacemi z děl kupříkladu Milana Kundery. Autor se velice důkladně věnuje odporu slabých proti mocným, možnostem odporu, skrytým proudům (společenským podhoubím) a jejich vnějším projevům. Zdůrazňuje důležitost skutečnosti, že neustále dochází k socializaci jedince do prostředí, přičemž tento jev může vést i k tomu, že v rámci rodiny (malé sociální skupiny) se její členové přizpůsobují každému prostředí jinému – muži pracovnímu, kde pociťují větší sociální kontrolu od svých spolupracovníků než od představených, kdežto jejich manželky splývají nepoměrně více s oficiální kulturou/politikou, protože jejich životní/sociální prostor je více prostorem

veřejným, prostorem ulic než kupříkladu uzavřeným prostředím továrny – při zajišťování každodenního chodu domácnosti (nákupy, logistika kolem dětí) žena potká mnoho různých osob, mnohdy zcela cizích, na rozdíl od svého muže, který tráví dlouhé pracovní směny mezi stále stejnými lidmi (Scott 1990: 129).⁴

Autorem popisované vzorce skrytých proudů (*hidden transcripts*) se sice dostávají ke slovu převážně v situacích, kdy je ovládaných mnoho a ovládajících relativně málo, ale přesto kniha není pro náš výzkum bez zajímavosti. V závěru autor zmiňuje body zlomu, kdy skrývané vystoupí na povrch – původní vzor dominance přestane být stoprocentně dodržován (Scott 1990: 203), a píše o překvapení, jež to s sebou v důsledku nese pro všechny zúčastněné (Scott 1990: 224). Ukazuje tak, že pokud – obrazně řečeno – nazraje čas, lze malými kroky malých skupin či dokonce jednotlivců dosáhnout na politickém poli velkých výsledků.

Antropologická i etnografická literatura se participací cílových skupin ráda zabývá, přesto neoplývá popisy aktivní participace nepočetné skupiny „z lidu“ na lokální implementaci státní politiky. V našem politickém prostředí zřejmě nebude důvodem neatraktivnost zmíněného tématu pro výzkumníky, ale svou roli spíše sehrává skutečně malé zapojení občanů do věcí veřejných, dané více než stoletými kořeny nízké identifikace českých občanů se státem (Müller 2002: 214). Jak upozorňuje například Gledhill (2013: 119), v oboru je ponejvíce zastoupena literatura k procesu participace kritická, povětšinou popisující, která jsou tzv. obyčejní lidé zapojeni málo a neefektivně, případně která i rozsáhlé cílové skupiny jsou v byrokratickém procesu zcela ztraceny, nemajíce potuchy o praktické podobě všemocného byrokratického soukolí. Tento druh náhledu na politiku s oblibou tvrdí, že malým a slabým není nasloucháno buď vůbec, nebo málo a rozhodně ne doopravdy – že bývají skutečnými držiteli moci manipulováni ke spolupráci projevované v důsledku souhlasem či odporem, jak se manipulátorům hodí (Vike 1997: 199-204). Aktéry, kteří

⁴ Důležitost splynutí s těmi, s nimiž je třeba jednat, kupříkladu přebíráním jejich způsobu vyjadřování včetně použitého slovníku je velmi pěkně vidět na aktivitách konzultantů – viz pododdlíl 3.3.1 aj.

byrokratický proces dobře znají a tuto znalost používají k jeho ovlivňování, se snaží mít pod dohledem převážně investigativní žurnalistika. Tito aktéři však bývají typicky podezříváni ze sobeckosti, z egoistického prosazování vlastních zájmů. Tomuto schématu se námi zkoumaná skupina konzultantů vymyká – ač je početně malá, navíc rekrutovaná z řad hendikepovaných, přesto má ve své lokalitě velký vliv, jehož cíleným uplatňováním skutečně reálně přetváří podobu našeho fyzického světa.

2 METODOLOGIE – terén a metoda, metoda a terén

Mají-li být vědecké metody vždy vhodně přizpůsobeny zkoumanému problému a terénu, zde naopak téma přirozeně vyplynulo z metody – terén sestávající z interního oddělení jediné organizace, jakož i nenásilné, leč sebevědomé působení aktérů v implementační strategii nedovolují plně využít kvantitativních metod, jež jsou svou povahou spíše velkoobjemové. Zde je radno nechat se vést plným potenciálem kvalitativních metod: dlouhodobých pozorování, napůl důvěrných rozhovorů v přátelském tónu, studiem korespondence a dalších písemných podkladů, včetně těch zkoumanou skupinou tvořených či jí adresovaných (Hendl 2012: 48-51). Písemnostem se při jakékoliv analýze byrokracie není možno ani záhodno vyhnout, byrokracie stojí na formulářích, oborové legislativě a dalších psaných textech, nebudeme se jim tedy vyhýbat ani my, naopak.

Počátek sběru dat, jež jsou dále předmětem analýzy samé, můžeme datovat k létu roku 2014, tedy k okamžiku zahájení vzájemné spolupráce. Právě z pozorování činnosti a ze studia souvisejících dokumentů vykrystalizovalo výzkumné téma vlivu invalidních osob na bezbariérovost světa kolem nás. Toto téma je velmi nosné – může být nahlíženo z mnoha stran, přičemž pro nás nejdůležitějším hlediskem je samotná skutečnost ovlivňování státní politiky a proces, jímž k němu dochází. Zde musíme přiznat, že se nepodařilo nalézt případný předchozí výzkum, na nějž by se dalo navázat, tedy výzkum, který by se výslovně věnoval vlivu početně velmi omezené zájmové skupiny na politiku v situaci, kdy tuto skupinu netvoří osoby obecně považované za silné a mocné (lobbistické či průmyslové skupiny apod.), kdy je skupina naopak tvořena osobami požívajícími ochrany ze strany společnosti považující sebe samu za většinovou.

2.1 Výzkumné otázky

Práce si klade za cíl nalézt odpovědi na tři následující základní výzkumné otázky:

1. Jaká je pozice zkoumané skupiny v rámci byrokratického procesu?

Od pozice, již skupina v byrokratickém procesu zaujímá, se odvíjí nejen její praktická každodenní činnost, ale i případné další výzkumní pátrání například po tom, kterak se podařilo této pozici dosáhnout, jakým způsobem je pozice udržována, nakolik je stabilní, jak jsou s ní aktéři z řad zkoumané skupiny spokojeni.

2. Jaké jsou cíle, jichž chce skupina na poli, jemuž se věnuje, dosáhnout?

Jakákoliv skupinová činnost není možná bez společně stanovených a sdílených myšlenek, ať už jim říkáme ideje, poslání, cíle, či třeba charta. Při svém výzkumu je tedy nemůžeme pominout.

3. Jaké prostředky tato skupina k dosažení svých cílů používá?

Mít cíle je jistě krásné a pro jakékoliv lidské konání nezbytné, leč bez prostředků k jejich dosažení není cíl cílem, ale pouhým snem. Pokusíme se zmapovat možnosti, které skupina má, a popsat, jak využívá prostředky, jež má k dispozici.

2.2 Informanti a etika výzkumu

Odpovědi na výzkumné otázky bychom jen těžce nalézali bez úzké spolupráce s informanty. Data byla v terénu sbírána od léta 2014 až do podzimu roku 2017, spíše než o intenzivní výzkum se díky několikaleté spolupráci se zkoumanou skupinou jednalo vedle studia písemností hlavně o dlouhodobé, převážně nezúčastněné pozorování, k němuž posléze od roku 2016 přibyly i rozhovory s informanty – konzultanty i dalšími pracovníky Spolku.

V Paloukově má konzultační kancelář tři pracovníky, paní Bílinskou, paní Hradeckou a pana Chlumského, další dva potom v Mlýnci (paní Týnskou a paní Stříbrskou). Neméně důležitým je pro nás pan Náchodský, člen a do značné míry duchovní otec Spolku, pod jehož

hlavičkou konzultační kancelář paní Bílinské vznikla a dodnes nabízí své služby; informace byly získávány také od paní Náchodské a dalšího ze zakládajících členů Spolku, energického a velmi podnikavého pana Podhorského.

Postupem práce se z těchto informantů vykryštovala trojice klíčových (viz dále jejich medailonky), jejichž informace se staly naším hlavním východiskem. Dobrý zvyk velící křížově ověřovat všechny informace vedl k tomu, že údaje poskytnuté klíčovou trojicí ověřovány u ostatních informantů, kteří ale nejsou v textu přímo citováni, neboť od nich nebyly v důsledku získány téměř žádné podstatné informace nad rámec údajů od klíčových informantů. V případě ostatních informantů se tak nejednalo o dlouhé rozhovory, ale o krátké rozmluvy obsahující střípky informací, z nichž se nakonec výzkumník stejně dozví nejvíce – jak už tomu při delší vzájemné spolupráci bývá. Mnohá témata se tak postupně objevovala, mizela a znovu otevírala, vrůstala organickým způsobem do vzájemných vztahů mezi výzkumníkem a zkoumanými.

Dalšími nepominutelnými účastníky výzkumu byli samozřejmě i klienti konzultantů, takto osoby z obce architektonické a projektantské, v neposlední řadě i někteří představitelé státní moci – zaměstnanci státních orgánů, s nimiž konzultanti spolupracují, či spíše jsou nuceni spolupracovat (popsáno dále). Tito všichni nám budou do značné míry anonymní masou, přítomnou v pozadí, která má ale na sledovaný děj nemalý vliv, jakkoliv nepřímo projevovaný.

Dlouhodobá spolupráce sice přináší výzkumníkovi mnohem lepší vhled do činnosti zkoumané skupiny, vyšší míra porozumění je ale vykoupena omezeními plynoucími z větší osobní angažovanosti – někdy těžko oddělovat, které informace byly získány v rámci výzkumu a které patřily uším soukromé osoby výzkumníka, byvše sděleny takzvaně mimo záznam.

2.2.1 Informované souhlasy

Všichni interní informanti, kteří se dlouhodobě zapojili do výzkumu, byli ústně požádáni o souhlas, aby jimi poskytnuté údaje mohly být použity coby podklad k sepsání této práce; udělení souhlasu nebylo nikým odepřeno. Písemné verze vyžadovány nebyly žádnou ze zúčastněných stran, ale kupříkladu nahrávky, pokud byly pořízeny, souhlasy výslovně obsahují.

Externí osoby (nečleni základní zkoumané skupiny) s probíhajícím výzkumem seznámeny nebyly – byly pozorovány bez vědomí, že se tak děje. Tento postup byl zvolen s plným rozmyslem: jednání probíhající v rámci stavebního řízení ohledně staveb veřejného zájmu i v rámci financování soukromých projektů z veřejných zdrojů podléhají v obecné rovině plné veřejné kontrole, jejich pozorovatelem tedy může být kterýkoliv občan, jehož zajímá, jak je nakládáno s veřejnými prostředky. Aby bylo zamezeno případným rizikům, jež by vzdor vší opatrnosti mohly z výzkumu vzejít, veškerá místa i aktéry jsme v práci důsledně anonymizovali.

2.2.2 Obecná etická rizika

Popis stávajícího, těžce dosaženého statu quo je pro výzkumníka velkým lákadlem, ale současně v sobě skrývá nemalá rizika – je zcela namístě obava, aby výzkumníkova přítomnost nevychýlila misky křehké, neustále obnovované rovnováhy. Zejména s ohledem na toto riziko bylo postupně upuštěno od původního záměru spolupracovat při sběru dat i s orgány státní správy, náš pohled zůstal tedy důsledně zaměřen přímo na zkoumanou skupinou - a veškerá dále uváděná získaná data jsou důsledně anonymizována. Při práci v terénu nebyla zanedbána snaha eliminovat obecné riziko spojené se zájem výzkumníka jako takovým, neboť při nedostatečně průhledném působení by mohl tento zájem vzbudit nežádoucí plané naděje na zlepšení situace zkoumaných či na budoucí širší angažovanost výzkumníka v řešení jejich

potíží. Nakolik se toto nebezpečí eliminovat podařilo, není na posouzení autorky práce, ale ostatních účastníků výzkumu – doufejme, že terénní výzkum nezpůsobil více škody než užitku.

2.2.3 Seznam klíčových informantů

Paní **Bílinská** – cca 55 let, vedoucí a zakladatelka konzultační kanceláře, středoškolsky vzdělaná stavařka s mnohaletou praxí; na pomezí II. a III. stupně invalidity.

Pan **Chlumský** – cca 30 let, inženýr architekt, věnuje se kontrolám bezbariérovosti stávajících staveb, navrhuje majitelům a správcům způsoby odstranění drobných nedostatků, o větších nedostacích jedná s místně příslušnými orgány stavebního dozoru; spoluvytváří popisy a mapy bezbariérovosti; vozíčkář.

Pan **Náchodský** – cca 60 let, energický, podnikavý, majitel a jednatel většího množství firem zaměstnávajících zdravotně postižené; vozíčkář, kombinované postižení.

2.2.4 Práce s informanty – metodika

Při komunikaci s informanty zcela záměrně nebylo použito kvantitativních metod – jak upozorňuje například Kaufmann v knize *Chápající rozhovor* (2010), při jakémkoliv styku s lidmi, samozřejmě nevyjímaje informanty, od nichž čerpá výzkumník data, jsou tvrdě kvantitativní metody kontraproduktivní. I při strukturovaných rozhovorech je nutno mluvit s lidmi kvalitativně, chápavě. Při jiném přístupu by totiž získaná data byla ovlivněna lidskou nepřirozeností jejich sběru. Mezi jinými upozorňuje Kaufmann na tendenci informantů stylizovat se při nahrávaných rozhovorech do role „svědomitého žáka“, kdy jejich projev sice získává „na syntaktické kvalitě, ale ztrácí na přirozenosti“ (Kaufmann 2010: 72). Z těchto důvodů byla v terénu dána přednost pozorování, neformálním rozhovorům s pokud možno

nenápadným zapisováním získaných údajů – a nahrávání bylo omezeno na naprosté minimum i za cenu jisté nepohodlnosti, již s sebou tento způsob sběru dat pro výzkumníka nese.

Pro terénní práce byl velkou inspirací také článek od Boyer, *Thinking through the Anthropology of Experts* (2008), v jehož závěru autorka sepisuje v několika bodech, čemu by antropologové měli věnovat pozornost, když hledí na experty – mít na paměti, že i experti jsou lidé a jejich práce tvoří jen část jejich života; že expertem se nikdo nerodí, každý se musí naučit umění produktivnosti ve svém kulturním prostředí; nezapomínat, že být expertem znamená do značné míry být za něj okolím požadován, čemuž odpovídá schopnost správně hrát svou sociální roli.

Pracovníci konzultační kanceláře jsou na svém poli činnosti experty par excellence – právě od jejich expertních znalostí se odvozuje legitimizace i legálnost jejich postavení v byrokratickém schvalovacím procesu.

3 KÝŽENÉ POSTAVENÍ V BYROKRATICKÉM PROCESU

„[§ 2 Základní pojmy: (2) V tomto zákoně se dále rozumí] e) obecnými požadavky na výstavbu obecné požadavky na využívání území a technické požadavky na stavby stanovené prováděcími právními předpisy a dále obecné technické požadavky zabezpečující užívání staveb osobami pokročilého věku, těhotnými ženami, osobami doprovázejícími dítě v kočárku, dítě do tří let, popřípadě osobami s mentálním postižením nebo osobami s omezenou schopností pohybu nebo orientace stanovené prováděcím právním předpisem (dále jen "bezbariérové užívání stavby").“
(Česko, zákon 183/2006 Sb.)

Položíme-li si v obecné rovině otázku, kdo má být v naší společnosti zodpovědný za kontrolu dodržování zákona, odpovíme zřejmě bez většího rozmýšlení: stát. Jenže ten je z hlediska vlastní vnitřní formální struktury tvořen velkým množstvím jednotlivých dílčích institucí (zde státní stavební dohled) a konkrétních organizací (zde ministerstva, krajské úřady jako orgány územního plánování, úřady územního plánování, stavební úřady). Při vysoké specializaci a dělbě práce v komplikovaném byrokratickém aparátu se může snadno stát, že kompetence nejsou rozděleny rovnoměrně – někde se překrývají a střetávají⁵, a jinde naopak se objeví mezera, kdy za dohled nad plněním jistých zákonných požadavků není formálně zodpovědná žádná konkrétní osoba (dochází k rozmělnění odpovědnosti).

Toto uspořádání ponechává občanům prostor participovat na implementaci politik, jež se jich týkají, i jinak než účastí ve volbách, připomínkováním či klasickým občanským aktivismem sestávajícím z protestních shromáždění a předkládání petic; dává zainteresovaným občanům možnost stát se aktivními subjekty politiky, nejen jejími pasivními „objekty“, sladit zájem veřejný se zájmem soukromým, či spíše v jejich případě soukromý s

⁵ Ve stavebnictví typicky dochází ke kolizi požadavků například Ministerstva pro místní rozvoj s požadavky Ministerstva kultury.

veřejným. Aktivita občanů se v této chvíli stává prosazované politice a obecně celé společnosti „*spojencem, nikoliv hrozbou*“ (Miller, Rose 1992: 189).⁶ Dalším aspektem účasti cílové skupiny na implementaci politiky je nastolení legitimacy prováděné politiky samé (skrže níž se stává důvěryhodnou i pozice tvůrců politiky), neboť ta je potvrzována na praktické úrovni coby politika funkční, a v souvislosti s tím i posilování legitimacy angažované skupiny z řad cílových subjektů, která opakovaným zapojením se do politického procesu upevňuje své postavení v něm. Jedná se o performativní legitimitu, tedy „*legitimizaci performancí, výkonem, existencí samou*“ (Stöckelová 2008: 112).⁷

Politický proces, na němž participují občané (tj. cílové subjekty politiky) v roli aktivních aktérů, tj. proces – můžeme-li to tak nazvat – fungující, jak obecná představa velí, že by fungovat měl, rozhodně není bez zajímavosti. Proces, v němž jsou zapojeny všechny zainteresované strany a kde aktéři zastupující veřejnost jsou v pozici expertů. V pozici, kterou musejí zas a znovu obhajovat – a kterou museli občas i nově vytvořit. Jak trefně upozorňuje Boyer (2008), expertem se nikdo nerodí a i odborníci jsou pouze lidé.⁸

3.1 Expertem ve veřejném zájmu

Členové angažované skupiny, zde pracovníci konzultační kanceláře existující pod hlavičkou místního zájmového sdružení (Spolku), si velice dobře uvědomují vratkost svého postavení v implementačním procesu – nemají žádnou moc oficiálně jim propůjčenou, například profesní kvalifikací. Jak výstižně podotkl pan Náchodský (statutární zástupce Spolku) při jednom z prvních rozhovorů, které jsme spolu na toto téma vedli: „*Nemáme kulaté razítko.*“⁹

⁶ cit.: „...The freedom and subjectivity of citizens can in such ways become an ally, and not a threat, to the orderly government of a polity and a society...“ (Miller, Rose 1992: 189)

⁷ Angažovaná skupina, jež byla předmětem výzkumu, má nedostatek formální legitimacy potvrzené legální autoritou.

⁸ cit.: „...Pay attention to process! One is not born an expert... Humanise the expert!...“

⁹ pozn. aut.: Veškerá přímá řeč v této práci uvedená je přepisem z terénního deníku autorky práce.

Paní Bílinská, vedoucí a zakladatelka konzultační kanceláře v Paloukově, shrnula námitky, jimž musejí při své činnosti čelit, ještě pregnantněji: „Říkájí nám, proč do toho kecáte, když nejste dotčený.“

V této souvislosti poukázala paní Bílinská na znění odstavce 2, písmene c, paragrafu 85 již dříve zmiňovaného zákona 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu, tedy: „[účastníky řízení jsou] osoby, o kterých tak stanoví zvláštní právní předpis“ a navazující text písmene g, paragrafu 109: „[účastníkem stavebního řízení je] osoba, o které tak stanoví zvláštní právní předpis, **pokud mohou být stavebním povolením dotčeny veřejné zájmy chráněné podle zvláštních právních předpisů**...“. Nejdůležitější zde zmíněnou částí předpisu jsou ony veřejné zájmy, neboť právě coby jejich ochránce vstupuje konzultační kancelář do procesu územního a stavebního řízení. Jenže do žádného konkrétního řízení nemůže vstoupit sama ze své vlastní vůle, musí být nejprve coby dotčená osoba k řízení přizvána stavebním úřadem, tedy přesvědčit příslušné úředníky, že mají k přizvání přikročit.

Na tomto místě se musíme vrátit do minulosti, abychom se podívali, jak došlo k zapojení konzultantů do byrokratického řetězce.

3.2 Historie zahájení činnosti – legalizace v očích státní moci

Pátráme-li po počátcích činnosti kanceláře v Paloukově, shledáme, že zde došlo ke kombinaci na první dojem zcela nesouvisejících vlivů legislativních změn, náhody a šťastného setkání.

Spolek, v jehož rámci dnes konzultantská kancelář provozuje svou činnost, byl založen již v roce 1997 lidmi se zdravotním postižením v podstatě coby svépomocná organizace s cílem pomáhat osobám zdravotně či sociálně znevýhodněným žít pokud možno plnohodnotný, ale hlavně samostatný život bez nutnosti nadbytečně využívat pomoci okolí. Z tohoto poslání vychází jeho činnost na poli sociální a pracovní rehabilitace zdravotně znevýhodněných, poskytování právní i jiné pomoci těmto osobám při hledání pracovního

uplatnění. Svobodný pohyb ve veřejném prostoru je základem samostatnosti, bez něho je jakákoliv další činnost jedince nemyslitelná, proto byl stav fyzického veřejného prostoru Spolkem i jeho členy od počátku kontrolován a připomínkovan.

V roce 2003 došlo z podnětu paní Bílinské k vzniku samostatné konzultantské kanceláře specializované na odborné poradenství a posuzování bezbariérovosti nových i stávajících staveb. Paní Bílinská se následně stala její vedoucí.

Tehdy paní Bílinská, dle svých vlastních slov, vlivem převážně legislativních změn v posuzování nároků na invalidní důchody ztratila po osmi letech status plně invalidního důchodce. Protože částečný důchod nepostačil na plnou saturaci jejích potřeb, byla si nucena po takto dlouhé prodlevě hledat nějakou výdělečnou činnost, vzhledem ke svému zdraví samozřejmě na zkrácenou pracovní dobu. Se stavebnictvím, svým původním povoláním, ztratila za osm let kontakt, nebylo kam se vrátit. Ale pomoc přišla odjinud - v čekárně u lékaře ji zaujal leták Spolku s popisem, kterak Spolek svými činnostmi pomáhá lidem, jako je ona. Po bližším seznámení se s činnostmi Spolku nejen na poli pracovní rehabilitace zdravotně znevýhodněných osob, ale i s jeho snahami ohledně bezbariérovosti, došla za panem Náchodským a panem Podhorským, zakladateli a stále nejdůležitějšími činovníky Spolku, a přímo se jich zeptala: „*Proč chodíte žalovat a nesnažíte se už v projektech? Vždyť je to zbytečně drahé!*“

Jinými slovy, dle paní Bílinské je nepraktické si stěžovat na chybně provedené stavby až ve chvíli jejich dokončení, kdy se může stát, že vznesené námitky nebude možno akceptovat vůbec, případně jejich akceptací vzniknou investorovi dodatečné náklady; daleko praktičtější pro všechny zúčastněné je podchytit případné závady ve stavu projektu, kdy jejich odstranění je časově i finančně nejméně náročné.

Pan Náchodský s panem Podhorským nabídli jménem Spolku paní Bílinské spolupráci: pokud dokáže, že činnost, jíž se zamýšlí věnovat, je smysluplná a životaschopná, zaměstnají ji a poskytnou další potřebné zázemí.

„Tři měsíce jsem zadarmo pracovala, učila se vyhlášku a vůbec legislativu, musela jsem si všechno koupit, ještě nebyl internet, ale musela jsem dohnat díru, co jsem byla nemocná. Oni Náchodský a spol. se chovali roky stylem „bude po mém“, tak to trvalo, než jsem přesvědčila je i stavební úřad.“

„Jak jste to udělala s tím stavebním úřadem? Prostě jste tam přišla...?“

„Šla jsem tam... no přes známýho. Přinesl mi projekt, co na něm nadělal nějaký minely, ať mu s tím pomůžu. Tak jsem si domluvila schůzku na územním [odbor územního plánování] s paní inženýrkou, poslala jí předem tu dokumentaci. Děláme práci za ně.“

(z terénního deníku)

Požadavky na bezbariérové úpravy staveb byly v té době poměrně nově zakomponované do českého zákonodárství a jeho technických norem (příslušná vyhláška ministerstva pro místní rozvoj č. 369/2001 Sb. dle § 15 nabyla účinnosti 15. prosince 2001), málokdo je uměl správně aplikovat a i samotné stavební úřady (respektive jejich koncoví úředníci) si nebyly v tomto směru jisté – a z důvodu nejasností byly při projektování i při schvalovacích řízeních předepsané úpravy zanedbávány. Paní Bílinská tak úředníky stavebního úřadu postavila před nepříjemnou skutečností: legislativa sice výslovně neustanovuje osobu zodpovědnou za správnost bezbariérových úprav, ale v důsledku je každá stavba po dokončení povolena k užívání na základě rozhodnutí právě stavebního úřadu – a tudíž úředníci stavebního úřadu by první měli dbát, aby byly zákon i podzákoné normy dodržovány.

Přesvědčovala úředníky, že pro ně samotné bude výhodné, pokud budou spolupracovat se specialisty na bezbariérovost, ubude tak stížností vznášených vůči jejich rozhodnutím – a pokud přizvou specialisty už do stavebního a územního řízení, bude možno změny

zakomponovat přímo do dokumentace, což bude v důsledku nejjednodušší pro všechny. Úředník nepovolí něco, co má chyby, investor ušetří na budoucích úpravách, *veřejný zájem* vyjádřený literou zákona bude uspokojen.

Dle svých vlastních slov se konkrétních úředníků (ke spolupráci bylo postupně potřeba přesvědčit všechny spádové stavební úřady, kam místně přísluší lokality, v nichž konzultanti působí) vždy ptala: „*A jak hodláte zajistit dodržení **obecných technických požadavků na výstavbu?***“¹⁰ Přitom neopomněla úředníky informovat o tom, že stavby *ve veřejném zájmu* jsou členy Spolku i jí osobně bedlivě sledovány a že v případě nalezených nedostatků nebudou tyto tiše opominuty, ale budou proti nim *ve veřejném zájmu* vznášeny námitky, a to i zcela oficiální formou, což by dotčeným úředníkům přineslo další administrativní zátěž navíc (námitková řízení apod.). Tyto důvody postačily k přesvědčení úředníků, aby začali s paní Bílinskou spolupracovat. S trochou nadsázky zde můžeme pozorovat v praxi důsledek obecného, nevyřčeného názoru, že veřejný zájem je veřejný zájem a někdo by jej obhajovat měl; není-li post obhájce ustanoven legislativně, může se jím legálně stát Spolek a jeho středisko konzultací vedené paní Bílinskou (dle právního principu: co zákon občanovi nezakazuje, je mu dovoleno).

Spolupráce byla úspěšně započata jak s místním stavebním úřadem, tak se Spolkem, a my můžeme konstatovat v mírně pohádkovém duchu, že paní Bílinská šťastně našla zaměstnání na pracovním postu, který sama vymyslela. Stáváme se svědky jak situace, kdy osoba ze zdravotním postižením dokáže ze svého hendikepu vytvořit přednost, na jejímž základě se profesionalizuje (nejen paní Bílinská, ale i většina zaměstnanců a zakladatelů Spolku - srovnej Goffman 2003: 37-38), tak prostředků, již byly úspěšně využity: zejména argumentaci veřejným zájmem (Müller 2002: 48 a násl.). Lze však konstatovat i opačné: nebyla-li by použita argumentace veřejným zájmem za pomoci doslovných citací

¹⁰ Sousloví „obecné technické požadavky...“ vychází přímo z oficiálního názvu zmiňované bezbariérové vyhlášky.

legislativních předpisů, tj. jazyka státu, coby organizace, s níž bylo třeba se domluvit, k žádné spolupráci by zřejmě nedošlo.

Legální důvody pro existenci konzultantského postu jsou jistě základem, samy o sobě však rozhodně nestačí – pozici je třeba také legitimizovat, a to nejen před úřadem státního dohledu, ale i v očích odborné veřejnosti, tj. architektů a projektantů, kteří jsou skutečnými reálnými klienty konzultantské kanceláře. Oni musejí mít důvod objednávat nabízené služby a musejí mít v tyto služby a jejich kvalitu důvěru.

3.3 Legitimizace v očích odborné veřejnosti

Spolupráce s místním stavebním úřadem sice v době provádění terénního výzkumu (roky 2016 – 2017) dosáhla dle sdělení pana Náchodského již té úrovně, že je k vydání rozhodnutí ohledně stavebního povolení či územního řízení přímo vyžadováno stanovisko konzultantů bezbariérovosti, ale tato pozice konzultantů by byla neudržitelná, kdyby svou každodenní činností nebyli s to přesvědčit projektanty a architekty o své erudici.

Z tohoto důvodu se nyní podíváme podrobněji na způsob, jakým konzultanti se svými klienty jednají. Z jednání, jimž jsem byla přítomna, či o nichž mi bylo referováno, vybírám dvě, která podávají dle mého názoru dostatečný vhled do tématu. Povšimněte si argumentace typu *„ušetříme vám práci a ještě si budete jistí, že to máte dobře“*, která byla s úspěchem použita již vůči stavebnímu úřadu při legalizaci postavení konzultantů.

3.3.1 Pozorování – dvě konzultace

Kancelář je umístěna v místnosti velké cca 20 m², kam se vstupuje z centrální chodby. Neprůhledné vstupní dveře jsou z vnější strany opatřeny informací o úředních hodinách, vedle zárubní je obligátní tabulka se jmény pracovníků. Uvnitř je stěna protilehlá dveřím částečně

prosklená, okna míří k severu. Podél oken jsou rozmístěna pracoviště pro tři osoby – velké stoly, odkládací police, běžné kancelářské vybavení; vedle dveří, po levici vstupujícího je řada nízkých registračních skříní, před nimi relativně velký volný prostor doplněný samostatně stojícím věšákem na kabáty, na opačné straně pak koutek s umyvadlem. Přímo proti sobě má návštěvník dva velké stoly se židlemi, které oddělují veřejný prostor od soukromého. Chladnost bílé výmalby je utlumena barevností nábytku a všudypřítomnými dokumenty, papírovými složkami, spisy a stavebními výkresy v různé fázi složenosti. Zkrátka místo lehkého tvůrčího zmatku, v němž se příchozí necítí coby nevítaný vetřelec, jehož kabát odložený přes židli, aktovka na zemi či složka výkresů, kterou dal na stůl, naruší symetrii prostoru.

Prvotní dojem přátelskosti místa samého je umocněn vedoucí kanceláře, paní Bílinskou – starší dámou, vždy upravenou, vzorně učesanou, s decentním nalíčením, která bývá zpravidla oděna spíše sportovně než společensky, zato tvář jí neustále zdobí mírný úsměv. Hovor vždy vede velice věcně, s naprosto přirozenou lehkostí střídá mluvení v první osobě množného čísla („*co s tím uděláme, aby to bylo dobře*“), kdy se dostává na pomyslnou jednu loď se zákazníkem, s hovorem, při němž se staví do protikladu k zákazníkovi („*než se příště pustíte do projektování, přijďte nejdříve k nám*“), i s hovorem v čísle jednotném („*toto mi překreslíte a pošlete*“) při rozdělování úkolů. Obdobně zvládá i žertování zákazníků.

V jednu chvíli se architekt (starší pán, očividně zvyklý být autoritou) na konci sezení ještě přeptal na pár technikálií (byly mu obratem předány v písemné formě) a na způsob placení za vydání stanoviska, zda je nutná platba předem. Následovala tato výměna:

k(onzultantka): „*Určitě ano, jinak vám to nedám.*“

z(ákazník): „*Víte, vy jste jak moje žena.*“

k: (smích) „*To si domluvte se šéfem.*“

z: (kajícně) „*Má blbost, podcenil jsem to.*“

(terénní deník)

Při prvním jednání, jež je předmětem popisu, byl klientem starší architekt s mnohaletou praxí v oboru projektování, nikoliv ale se zkušenostmi s bezbariérovými úpravami, které po mnoho let nebyly legislativou striktně požadovány. Kladl dotazy v naprosto praktické rovině: ne *proč* to tam mám doplnit, ale *kam* to mám doplnit, *jaké* parametry dát, zda navržené místo vyhovuje apod. Chvílemi se při konzultaci držel za hlavu a tiše nadával (na spolupracovníky i na zákony), najmě pokud se jednalo o drobnost, již „*potřebuje jednou za patnáct let*“, jak se vyjádřil. Celkově se tvářil velmi nešťastně, konzultace byla pro něho očividným utrpením.

Konzultantka s ním a na něho mluvila rychle, ale ne překotně, relativně tiše, věcně předkládala požadavky a navrhovala řešení; při hovoru používala převážně 1. osobu mn. č. (*když tam dáme „L“ madlo*), jen občas přešla do odděleného já/vy (*dodáte mi, uděláte*). Pokud zákazníkův výraz začal přecházet od nešťastného k nevěřicnému či přímo nevraživému, vysvětlila podrobněji **smysl opatření** (např. obklady v jiné barvě než zařizovací předměty i v malých prostorách musejí být proto, že špatně vidící osoby preferují malé prostory – bezbariérovost obkladů na veřejně přístupných toaletách se tedy netýká pouze prostorů určených primárně pro uživatele invalidních vozíků). Občas odlehčila atmosféru smíchem a poznámkou ve smyslu, že zákonodárci nám mění zákony pomalu každý rok („*to se z toho zblázníme*“). Hledala řešení, snažila se skloubit mnoho požadavků. Uklidňovala („*budu na vás hodná, vždyť vám to udělám*“).

Poněkud odlišný ráz měla konzultace s mladým, nezkušeným projektantem (sám přiznal, že je v oboru „*úplně nový*“). Zde konzultantka přešla od smířlivého uklidňování spíše k taktice nenápadně výchovné – uváděla příklady různých nešvarů, které na stavbách nastávají, zjevně ve snaze vybudovat si hned zkraje dominantní pozici (i to později přiznala). Nikoliv však samoučelně: od počátku zákazníka naváděla k co nejpřesnějšímu a nejpečlivějšímu zpracování projektu, aby měl „*krytá záda*“ (jejími vlastními slovy) pro

případ, že by během výstavby došlo ke svévolným změnám, jež ohrozí zdárnou kolaudaci („... nemáte ponětí, co se tam děje, co za odborníky se **vám** tam dostane – chráníme i vás...“). Dá se říci, že během sezení převedla zákazníka nenásilným způsobem opět na pomyslnou jednu loď se sebou samou: ale tentokrát to bylo – obrazně řečeno – mnohem více její plavidlo než v prvním případě, kdy se spíše nalodila co zkušený lodivod, který provede projekt skrze zrádné vody.

Pro zákazníky mají konzultanti připraveny metodické pomůcky vlastní výroby: ze zákonných norem vypsány soupisy na 2 A4 k jednotlivým bodům (co přesně se sleduje a proč, jaké jsou parametry). Jednoduchá, přehledná technická pomůcka obsahující nejen doslovné citace s informací, odkud jsou čerpány, ale také kontakty na důležité organizace (např. na výrobce vysázených matric pro nápisy v Braillově písmu). Zákazník není nucen k samostatnému studiu podkladů a hledání řešení, naopak je veden tak, aby při použití předloženého návodu byly naplněny všechny zákonné požadavky.

3.3.2 Kolize a krize

Uvedené dva případy byly spíše bezproblémové, leč zdaleka všechna jednání neprobíhají tak hladce. Mnozí stavební odborníci se velice těžce smířují se situací, kdy jim poskytují radu osoby, které nedosahují jejich úrovně oborového vzdělání, nebo minimálně osoby, o jejichž odborné způsobilosti silně pochybují. Což se jim nelze divit – k získání profesní autorizace museli splnit mnoho zákonných podmínek, jakými je dosažení předepsaného vzdělání, doložení odborné praxe v patřičné délce či složení zkoušky odborné způsobilosti (Česko, zákon č. 360/1992 Sb., § 3 a § 7); na pracovníky konzultační kanceláře se takovéto legislativní požadavky nevztahují, jejich pozice není zákonem nijak ukotvena. S ohledem na tyto skutečnosti je až s podivem, že s většinou klientů je dle konzultantů spolupráce poměrně hladká (obdobně jako ve výše popisovaných případech) a že kolizí nenastává mnoho.

Paní Bílinská za rok 2016 obzvláště vzpomínala na dva klienty, s nimiž bylo obtížné dosáhnout shody, u jednoho pravila doslova: „*S takovým vyčůránkem a hulvátem s minimální inteligencí se člověk jen tak neseťká.*“ Osobně jsem pak byla přítomna situaci, když další klient na písemné upozornění, že je v prodlení s platbou faktury, nelenil vzít telefon a od plic sdělit svůj názor: „*Ty pičo, už mě neotravujte, nic s vámi nemám, nic jsem si neobjednal!*“ Tyto oba případy však byly do cca týdne zdárně vyřešeny, dokonce první z klientů (jehož bylo také nutno upomenout o dlužnou platbu) nejen zaplatil, ale poslal i roztomilou omluvu doprovázenou fotografií zmrzlinového poháru. Napsal: „*Nedoplatek vznikl zřejmě v důsledku mých jednání s paní Bílinskou a následných mých depresí. [...] Ještě jednou se omlouvám a dovoluji si Vám poslat malé virtuální díky.*“

Uvedené příklady komunikace s klienty z řad odborné veřejnosti pěkně ilustrují, řekněme, maskulinitu stavebnictví jakožto celku, které se musejí případně ženy-stavařky do jisté míry přizpůsobit. Paní Bílinská prokazuje velkou přizpůsobivost kupříkladu po stránce volby slovníku, aniž by přitom ztratila veškeré výhody, které jsou při komunikaci připisovány právě ženám – najmě ochotu přijmout slovník komunikačního partnera a pozvolna, nenásilně jej ovlivnit tak, aby v dlouhodobém horizontu bylo vyřešeno to, co je komunikací třeba vyřešit (Lambert 1999: 106).

4 ZÁZEMÍ SLUŽBY

Odbornost pracovníků může být sebevětší a poskytované služby sebeprospěšnější, ale bez odpovídajícího zázemí by činnost nebylo možno provozovat.

4.1 Hmotné, personální a finanční zajištění činnosti

Nyní se Spolek stará konzultantům o zabezpečení provozu po všech stránkách, které neodpovídají přímo jejich primární pracovní aktivitě: zajišťuje prostory, vybavení kanceláří, management, sekretariát, ekonomické a právní zázemí, dopravní prostředky a v neposlední řadě financování. Činnost konzultantů je po právní stránce prováděna pod jeho hlavičkou a na jeho zodpovědnost.

V Paloukově má konzultační středisko tři přímé zaměstnance, ti se starají o stavební bezbariérovost v deseti spádových lokalitách, další dva na pobočce v Mlýnci, kteří mají na starosti dalších dvanáct spádových lokalit, vše v rámci jednoho kraje. Další pracovníci a externí dodavatelé Spolku jsou zapojeni do zajištění administrativního chodu a dalších podpůrných činností.

Financování činnosti je vícezdrojové, převážná část prostředků pochází z veřejných zdrojů. Činnost naplňuje znaky veřejné služby, neboť „*slouží k uspokojení nikoliv a priori individuálních, nýbrž celospolečenských potřeb*“ (Štorek 2015: 12), o čemž se podařilo přesvědčit nejen klienty (odbornou veřejnost) a stavební úřady, ale také poskytovatele dotací a grantů.

Dle ekonomických podkladů¹¹ Spolku činil přímý rozpočet na činnost konzultantů v letech 2014 a 2015 cca 1 milion Kč, z toho polovina finančních prostředků pocházela od

¹¹ Údaje zde zmíněné pocházejí i z výročních zpráv Spolku – v rámci zachování anonymity nejsou zdroje citované přímo a údaje jsou zaokrouhleny natolik, aby nebyly snadno elektronicky dohledatelné (hrozba ztráty anonymity) za současného zachování jejich vypovídací hodnoty.

Ministerstva pro místní rozvoj, cca 15 % zprostředkovaně od Ministerstva práce a sociálních věcí (vytváření tzv. společensky účelných pracovních míst a částečné refundace mezd zdravotně postižených zaměstnanců pracujících na chráněných místech), cca 10 % bylo tvořeno vlastní činností konzultantů a zbytek poskytly místní samosprávné územní celky (město, kraj). Další nepřímé náklady jsou hrazeny z vlastních prostředků Spolku, který konzultanty zaštiťuje, z jeho vedlejší ekonomické činnosti.

Možnosti konzultantů vydělat si komerčně na svou činnost jsou velice omezené: jednou z podmínek financování z veřejných zdrojů je skutečnost, že veškeré konzultace a kontroly prováděné v souvislosti se stavbami vlastněnými či provozovanými místní samosprávou jsou poskytovány zdarma. I ostatní klienti neplatí za služby, jichž se jim dostává, cenu ekonomickou, ale mnohem nižší cenu dotovanou. Navíc nabízený produkt odborných konzultací je určen pro rozsahem skutečně omezenou skupinu zákazníků-specialistů; a co se týče výstupu mapovacích činností, zde by bylo nemorální žádat finanční kompenzace od invalidních osob, kterým jsou mapy určeny.

Od roku 2016 došlo k navýšení na cca 1,5 milionu Kč ročně díky navýšení prostředků ze státního rozpočtu poskytovaných Ministerstvem pro místní rozvoj. Navýšení prostředků se projevilo rozšířením kontrolních (mapovacích) činností a zvýšením počtu pracovních poměrů konzultantů. Ačkoliv výše podpory ze státního rozpočtu je velice příjemná, není tento způsob financování bez potíží: pro představu v roce 2017 byla roční podpora Spolku připsána až v polovici srpna, více než 7 měsíců tedy probíhala činnost bez jistoty, zda budou její náklady i tento rok hrazeny, či nikoliv. Spolek nedokáže získat ze své vedlejší ekonomické činnosti tolik prostředků, aby mohl bez potíží pokrýt případný milionový výpadek – výpadek hlavní dotace ze státního rozpočtu by tedy ohrozil nejen činnost konzultantů, ale byl by v důsledku hrozbou i pro Spolek jako takový. Což je ovšem obecná potíž veřejných služeb poskytovaných nevládními neziskovými organizacemi – dlouhodobé financování pouze

v krátkodobém horizontu¹² nepřispívá klidu na práci a dalo by se přímo říci, že není v souladu s veřejným zájmem zajistit občanům kontinuální poskytování služeb.

4.2 Šíře činností – rozsah poskytovaných služeb

Za první polovinu roku 2017 vydalo odloučené pracoviště v Mlýnci sedmnáct odborných vyjádření k předložené stavební dokumentaci, pracoviště v Paloukově pak devadesát tři z pera paní Bílinské a dalších šedesát šest podepsaných paní Hradeckou. Celkem to za 6 měsíců činí 176 oprávněných (termín používaný konzultanty) staveb a upravených stavebních dokumentací, mnohdy včetně kontrolních návštěv na stavbách v průběhu výstavby či při kolaudaci. Další více než 600 odborných konzultací bylo poskytnuto formou zodpovězení telefonických dotazů.

Ostatní konzultanti se průběžně věnují práci v terénu, tzv. mapování – čímž se rozumí fyzická kontrola již existujících staveb, případná evidence stavebních bariér a snaha o jejich odstranění. Nejprve ve spolupráci s majiteli a nájemci objektů, pokud však jednání s nimi není úspěšné či přímo není možné (vzhledem ke stavu stavby), pak pomocí vznášení připomínek vůči místně příslušnému stavebnímu úřadu. Přednostně je pozornost věnována drobným, snadno odstranitelným vadám, které lze rychle napravit bez vynaložení větších finančních investic – podobně jako už bylo zmíněno v úvodu u ne zcela vyhovující výšky dveřních klik, jedná se zpravidla o doplnění madla u dveří, instalaci bezdrátového zvonku pro účely použití méně pohyblivou osobou či třeba o vyvěšení náčrtu, kudy se nejlépe do budovy dostat, když návštěvník nechce zdolávat schodiště. V roce 2016 bylo takto zmapováno téměř sto třicet

¹² Obrat „dlouhodobé v krátkodobém“ není překlepem, bohužel. Pokud jsou peníze na roční provozování služby přislíbeny a vyplaceny až v průběhu běžného roku a musejí být bez zbytku a bez možnosti ponechání rezervy utraceny do konce téhož (tudíž v krátkodobém horizontu kratším než 12 měsíců) – a pokud se tato situace opakuje dlouhodobě, i déle než deset let, nelze zvolit výstižnější termín.

staveb, jednáno bylo s více než devadesáti správci objektů a byly napsány čtyři dopisy na stavební úřady (pro první polovinu roku 2017 bohužel ještě nejsou údaje k dispozici).

S touto činností je spojeno vytváření volně přístupné interaktivní mapy, do níž jsou získané údaje zaneseny, aby byly k dispozici komukoliv, kdo je potřebuje. Kupříkladu vozíčkář si díky ní může naplánovat návštěvu města, úřadů, lékaře, památek či kulturních akcí v pohodlí domova a případně si včas zajistit doprovod do míst, kam se sám fyzicky nedostane. Mentální mapa města je totiž v případě vozíčkáře výrazně odlišná od mentální mapy chodících lidí. Přiznávám, že mne láká v rámci navazujících výzkumů zmapovat některou z lokalit právě pohledem vozíčkáře: rozmístit do plánu místa ne dle toho, jak jsou vzdálena vzdušnou čarou, ale z pohledu vzdálenosti, již je nutno urazit, aby se vozíčkář dostal z jednoho místa na druhé. Mají-li kupříkladu sousedící budovy bezbariérové vchody každá na opačné straně (na rozdíl od vchodů bariérových, které jsou vedle sebe), pak se vozíčkář proti všemu očekávání „naběhá“ mnohem více než člověk chodící. A že to není zrovna neobvyklá situace.

Pan Chlumský, který se věnuje primárně právě mapování, zdůrazňuje, že volně přístupná interaktivní mapa je důležitá nejen pro osoby s pohybovým hendikepem, ale také pro architekty a projektanty, jimž může dobře posloužit při plánování a vytváření jak jednotlivých projektů, tak ucelených strategií rozvoje, či přímo odstraňování bariér.

Práce na mapě je samozřejmě nikdy nekončící aktivitou: již zmapovaná místa je nutno časem znovu a znovu prověřovat, aby byly údaje aktuální. Tím se tato činnost liší od poskytování konzultací v rámci projektových dokumentací – konzultační činnost pro konkrétní stavbu končí zdárnou kolaudací. Na rozdíl od konzultační činnosti mohou být aktivity spojené s mapováním prováděny i laiky, a to na základě jednotné metodiky – v roce 2016 bylo z tohoto důvodu upuštěno od stávajícího způsobu hodnocení bezbariérovosti a došlo k aplikaci jednotné metodiky; tento aspekt však není předmětem našeho současného

pátrání, proto se mu nijak podrobněji věnovat nebudeme. Podíváme se raději na vztah zkoumaných obránců veřejného zájmu s veřejností.

4.3 Sebe prezentace vůči veřejnosti – proklamace cílů

Již jsme zmínili vztah konzultantů s úředníky, takto prodlouženou rukou státu, a s klienty z řad odborné veřejnosti. Těm všem říkali: vy máte ze zákona zodpovědnost a my vám pomůžeme plnit povinnosti, jež s sebou přináší. Pak je tu ještě ona skutečná veřejnost (nakolik může být veřejnost *skutečná*), v jejímž zájmu i jméně jsou oficiálně podnikány veškeré kroky zkoumané skupiny.

Publicita činnosti je v plném rozsahu prováděna Spolkem v rámci zajištění chodu celé organizace – konzultanti se skutečně věnují pouze svým odborným aktivitám, v nichž jsou nezastupitelní. Jedinou výjimkou je instruktážní prezentace s komentáři, která byla skupinou okolo pana Chlumského vytvořena na počátku roku 2017 na vnitrofiremní žádost právě pro účely PR manažera Spolku.

Spolek popularizuje své služby, včetně konzultací bezbariérovosti, mnohými způsoby: vydáváním propagačních letáků, články v novinách a časopisech (jeden vydává vlastním nákladem a distribuuje jej na více než tři tisíce adres), v neposlední řadě též v kybernetickém prostoru – na vlastních webových stránkách i na sociálních sítích. Popularizační materiály tvoří profesionálové s využitím podkladů od reálných vnitrofiremních poskytovatelů jednotlivých služeb.

Například už grafická dlaždice z rozcestníku webu Spolku ilustruje velmi pěkně činnost konzultačního střediska coby veřejnou službu: je na ní zobrazeno pestré společenství osob – muži, ženy, děti a vozíčkáři. Žádná postava nestojí sama, všechny jsou pospolu. Ve středu symbolického obrázku jsou dva vozíčkáři čelem k sobě, jakoby v družném hovoru, obklopeni pestrou společností „nesedících“ postav. Obrázek znázorňuje dosti věrně to, oč

usiluje Spolek již od svého založení: aby i tělesně postižení mohli žít plnohodnotný život obklopeni tzv. běžnou populací, ovšem bez toho, aby na ní byli přímo závislí (na obrázku nikdo ze zdravých není prvoplánově zobrazen coby doprovod vozíčkáře). Přítomnost dětí připomíná, že i ony jsou osobami se sníženou schopností pohybu a orientace, na což se bohužel mnohdy zapomíná.

Obdobně instruktážní prezentace vytvořená přímo konzultanty se také pevně drží jejich základní diskurzivní strategie, kdy představuje jejich činnost jako aktivitu nanejvýš potřebnou, z níž mají užitek vlastně úplně všichni, a nejen díky možnosti, aby se hendikepovaní zapojili do běžného života, nezůstávali stabilně doma. Pan Chlumský dokáže zanášeně hovořit například o psychických pocitech uživatelů veřejného prostoru – i my, kteří bezbariérové úpravy nepocítujeme jako svou existenční nutnost, se dle něj cítíme v bezbariérovém prostoru lépe, je nám příjemnější, aniž bychom si plně uvědomovali proč. Zás a znovu se připomíná, že činnost konzultantů „*zastupuje veřejný zájem*“. Na volbu slov je stabilně kladen velký důraz. Na můj dotaz, proč se jedné z aktivit konzultantů říká *mapování*, když se reálně jedná o *kontroly*, mi bylo panem Chlumským odpovězeno, že má-li být aktivita předváděna coby bezproblémově kladná veřejná služba, nelze mluvit o *kontrolách*, neboť ty jsou vnímány apriorně negativně, že je nutno důsledně hovořit pouze o *mapování* a následném *odstraňování drobných závad*.

ZÁVĚREM

Na počátku výzkumu stály tři otázky vztahující se k postavení vybrané skupiny externích konzultantů z řad invalidních osob (cílová skupina) a významu jejich činnosti pro aplikaci státní politiky bezbariérovosti v rámci lokality, kde skupina působí:

- 1. Jaká je pozice zkoumané skupiny v rámci byrokratického procesu?*
- 2. Jaké jsou cíle, jichž chce skupina na poli, jemuž se věnuje, dosáhnout?*
- 3. Jaké prostředky tato skupina k dosažení svých cílů používá?*

Za pomoci vlastních pozorování, orálně předaných informací získaných převážně od klíčových informantů a díky studiu dostupných písemných dokladů jsme v 3. kapitole (*Kýžené postavení v byrokratickém procesu*) obsáhle popsali pozici zkoumané skupiny v byrokratickém procesu implementace státní politiky bezbariérovosti – skupina je tvořená osobami, jež jsou primárně cílovými subjekty zmíněné státní politiky, a **zastávají pozici externích poradců/konzultantů tvořících spojovací článek mezi odbornou veřejností (architektky, projektanty) a odpovědnými liniovými úředníky státní správy**. Tuto svou pozici museli a i nadále stále musejí jak legitimizovat, tak legalizovat (viz oddíly 3.2 a 3.3), protože státní legislativa s touto pozicí výslovně nepočítá a tudíž ji nijak neupravuje. Spolupráce s lokálně příslušnými úřady státního stavebního dohledu ovšem dosáhla již takové úrovně, že sami úředníci vyžadují po projektantech a architektech, aby své projekty s konzultanty projednali a zajistili si i jejich účast přímo v terénu při kontrolních a závěrečných prohlídkách staveb. Bez prokázané spolupráce s konzultanty bezbariérovosti nemusí být projektové dokumentaci či dokončené stavbě udělen příslušný, zákonem požadovaný souhlas stavebního úřadu.

Další pozicí, do níž se zkoumaná skupina sama staví, je **pozice popularizátora bezbariérových opatření** – seznamuje s klady bezbariérovosti (proč opatření provádět) i se

samotnou jejich existencí (kde jsou provedena a jakým způsobem). Podle vyjádření pana Chlumského právě vědomost o provedené úpravě a její konkrétní podobě je mnohdy oním rozhodujícím faktorem, který způsobí, že se vozíčkář odhodlá fyzicky opustit bezpečné, leč opuštěné soukromí svého bytu a vstoupit do přímého kontaktu s vnějším světem (srovnej: Murphy 2001, Uher 2017).

Od společných cílů se vždy odvíjí samotná existence kterékoliv lidské skupiny (Bentley 1908, Keller 2007, Novotná 2008), nejinak je tomu i v tomto případě. Cíle zkoumané skupiny se proto organicky prolínají celou touto prací i činností a sebe prezentací skupiny, doslovně jsou popsány kupříkladu v oddílu 4.3 (*Sebe prezentace vůči veřejnosti – proklamace cílů*), faktická náplň cílů je zobrazena v popisu šíře a rozsahu vykonávaných činností (poskytovaných služeb), jemuž se věnuje oddíl 4.2. Zopakujme zde, že **aktivity skupiny jsou poháněny finálním cílem přizpůsobit fyzickou podobu veřejného prostoru tak, aby se mohl stát sociálním prostorem i pro osoby se ztíženou schopností pohybu či orientace** – a jelikož pro tento svůj cíl nachází skupina oporu v legislativě, jíž je identifikován coby *veřejný zájem* (Müller 2002: 48), stává se obhájcem tohoto veřejného zájmu, který prosazuje i zpětně vůči státu, jakož i ostatním aktérům majícím na fyzickou podobu veřejného prostoru podstatný vliv. Coby cíle dílčí můžeme identifikovat **záměr mít pod kontrolou veřejné stavby ve spádové lokalitě**, dohlížet na to, aby byly provedeny v souladu s legislativou upravující jejich bezbariérové používání, a v neposlední řadě **záměr poskytovat kvalitní informační servis ohledně přínosu bezbariérových řešení** jak pro osoby hendikepované (zejména vozíčkáře), tak pro celé lidské společenství jako takové.

Zkoumaná skupina k dosažení svých cílů používá vícero prostředků, přičemž základem je **kombinace odborných stavařských znalostí a osobní zkušenosti se**

zdravotním hendikepem, která dává vzniknout **speciálnímu expertnímu vědění**. Toto expertní vědění je v komunikační a vyjednávací rovině od počátku podpořeno **strategickým operováním se slovy**: vůči státu a odborné veřejnosti jsou coby argumenty používány přesné citace legislativních předpisů, vůči laické veřejnosti včetně majitelů stavebních objektů je používán slovník navozující pocity uklidnění. Veškerá komunikace vůči všem stranám je současně doprovázena **silným důrazem na výhody vzájemné spolupráce** vedoucí nutně ku vzájemné pomoci, a proklamací, že reálné cíle obou komunikačních partnerů jsou v zásadě totožné, tedy s důrazem na „*posílení toho, co účastníky komunikace spojuje*“ (Lambert 1999: 108). Podařilo se tak činnost úspěšně legalizovat v očích státní správy i legitimizovat vůči všem stranám ostatním.

Jelikož je činnost konzultantů provozována na profesionální úrovni, musí mít i odpovídající hmotné a personální zajištění. Toho se podařilo docílit navázáním spolupráce se Spolkem, pod jehož hlavičkou dnes činnost konzultantů probíhá, a který poskytuje veškeré potřebné zázemí včetně zprostředkování financování (viz oddíl 4.1).

Na úplný závěr zmiňme ještě skutečnost, že sama možnost využít prostředků k plnění cílů skupiny je do značné míry podmíněna konstelací, k níž došlo (Scott 1990: 203 a dále). Činnost konzultantů by nebyla ve stávajícím rozsahu myslitelná bez existence odpovídající legislativy, bez dostatečně rozvinuté občanské společnosti zde reprezentované Spolkem, bez obecné podpory veřejnosti i státu – z nichž první se projevuje převážně ovzduším pochopení a druhá kromě přímé spolupráce i nezanedbatelnou finanční podporou.

BIBLIOGRAFIE

- Bentley**, A. F. 1908. *The Process of Government; a Study of Social Pressures*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boyer**, D. 2008. Thinking through the Anthropology of Experts, in *Anthropology in Action*, 15, 2: 38–46. Berghahn Books and the Association for Anthropology in Action.
- Cicero**, M. T. 2009 [54-51 př. Kr.]. *O věcech veřejných*. Praha: OIKOYMENH.
- Clare**, E. 1999. Jak zdolat horu, in K. Kolářová (ed.), *Jinakost - postižení – kritika: společenské konstrukty nezpůsobilosti a hendikepu: antologie textů z oboru disability studies*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012: 216-228.
- Česko**. *Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník ve znění následujících předpisů, nejpozději zákona č. 58/2017 Sb.* (účinnost od 1. října 2017).
- Česko**. *Zákon č. 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon) ve znění následujících předpisů, nejpozději zákona č. 183/2017 Sb.* (účinnost od 1. července 2017).
- Česko**. *Zákon č. 360/1992 Sb. o výkonu povolání autorizovaných architektů a o výkonu povolání autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě (autorizační zákon) ve znění pozdějších předpisů zákona, nejpozději zákona č. 459/2016 Sb.* (účinnost od 1. ledna 2017).
- Česko**. *Vyhláška č. 369/2001 Sb. Ministerstva pro místní rozvoj ze dne 10. října 2001, o obecných technických požadavcích zabezpečujících užívání staveb osobami s omezenou schopností pohybu a orientace („bezbariérová vyhláška“).*
- Gledhill**, J. 2013. Redeeming the Promise of Inclusion in the Neo-liberal City: Grassroots Contention in Salvador, Bahia, Brazil, in S. Abram, G. Weszkalnys (eds.), *Elusive Promises: Planning in the Contemporary World*. 117-136. New York: Berghahn Books.
- Goffman**, E. 2003 [1963]. *Stigma: poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Hendl, J.** 2012. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Kaufmann, J.-C.** 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Keller, J.** 2007. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: Slon.
- Lambert, T. E.** 1999. *Jak účinně ovlivňovat druhé: ovlivňování lidí jako manažerská dovednost*. Praha: Management Press.
- Miller, P., N. Rose** 1992. Political Power beyond the State: Problematics of Government, in *British Journal of Sociology* 43, 2: 173–205.
- Müller, K.** 2002. *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*. Praha: Triton.
- Murphy, R. F.** 2001 [1987]. *Umlčené tělo*. Praha: Grada.
- Novotná, E.** 2008. *Sociologie organizace*. Praha: Grada.
- Scott, J. C.** 1990. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- Stöckelová, T.** 2008. *Biotechnologizace: legitimita, materialita a možnosti odporu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Štorek, D.** 2015. *Vliv nestátních neziskových organizací na zvýšení efektivity poskytování veřejných služeb*. Diplomová práce. Univerzita Pardubice. Fakulta ekonomicko-správní.
- Uher, V.** 2017. *Zalitý kaktus*. Praha: Grada.
- Veselý, A.** 2006. Veřejná politika a policy analysis, in *Veřejná politika a prognostika* 1, 15: 1-26. Pražské sociálně vědní studie.
- Veselý, A.** 2013. Vzdělávací politika: rozdílná vymezení, předpoklady a implikace, in *Pedagogická orientace*, 23 (3), pp. 279-297.
- Vike, H.** 1997. Reform and Resistance: A Norwegian Illustration, in C. Shore, S. Wright (eds.), *Anthropology of Policy: Critical Perspectives on Governance and Power*. London, New York: Routledge.